

*Желізко О.О.,
аспірант економічного факультету кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА: СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА, ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРИЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено проблеми, пов'язані з формуванням системи економічної безпеки підприємства, з'ясовано її зміст та основні характеристики. Доведено, що в умовах перманентного погіршення економічної ситуації у вітчизняній економіці підприємства протягом переважної більшості останніх років були збитковими за абсолютними показниками чистого прибутку/збитку. Розглянуто теоретичні підходи до сутності економічної безпеки підприємства, серед яких основними є її трактування як стану: ефективного використання ресурсів, економічного потенціалу, захищеності діяльності підприємства, захищеності інтересів, виробничої системи. Запропоновано авторське визначення поняття «система економічної безпеки підприємства». Визначено основні завдання системи економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, система економічної безпеки підприємства, збитковість підприємства, системний, функціональний, ресурсний підходи.

Постановка проблеми. Сучасному ринковому середовищу характерна відкритість, що насамперед пов'язано з глобалізацією економічних відносин у світі. Така відкритість попри очевидні вигоди для економічних суб'єктів має також і значні недоліки, пов'язані з наявністю нестабільності, у тому числі з можливістю перманентного виникнення кризових явищ.

У таких умовах підприємства мають виробити здатність швидкої адаптації до нових, постійно змінюваних умов. Для цього, насамперед необхідно, щоб підприємство мало уявлення про всі можливі небезпеки, що можуть виникати в умовах його функціонування на сучасному етапі здійснення господарської та економічної діяльності. До таких небезпек, зокрема, належать: погіршення кон'юнктури ринків (як національного, так і світового), шахрайські дії інших економічних суб'єктів, посилення монополізації ринків, розвиток недобросовісної конкуренції, корумпованість на різних рівнях, нестабільність законодавства, погіршення соціально-економічного становища в державі тощо. Наявність усіх цих та інших небезпек зумовлює необхідність побудови системи економічної безпеки підприємства.

Нині питання, пов'язані з формуванням системи економічної безпеки підприємства, є особливо актуальними, адже від того, чи зможе економічний суб'єкт вчасно адаптуватися до змін та викликів, що супроводжують розвиток будь-якої сучасної економіки, залежать його перспективи подальшого розвитку та зростання. Все це зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблематики побудови системи економічної безпеки підприємств досліджується у багатьох працях сучасних науковців. Різні аспекти теоретичного обґрунтування змісту економічної безпеки підпри-

ємств розглядали вчені інших країн, серед яких: В.В. Белокуров, О.А. Грунін, Є.А. Олсїнікова, О.В. Разіна, В.Л. Тамбольцев, В.І. Ярочкін та ін. Серед вітчизняних учених-економістів окремі питання дослідження економічної безпеки підприємства розглядали: З.С. Варналій, Т.Г. Васильків, К.С. Горячева, В.М. Геєць, Н.Ю. Гічова, М.І. Камлик, І.С. Керницький, Г.В. Козаченко, Т.Б. Кузенко, О.Ф. Новикова, Л.О. Омелянович, В.Л. Ортинський, С.В. Філіппова, М.В. Фоміна, Л.Г. Шемаєва та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні дослідження, пов'язані з визначенням змісту та факторів, що впливають на економічну безпеку підприємств, деякі питання все ще залишаються предметом наукових дискусій. Зокрема, немає однозначного трактування самого поняття «економічна безпека підприємства». Також потребують детального дослідження фактори, під впливом яких формується система економічної безпеки підприємства в сучасних умовах перманентного виникнення та розповсюдження економічних дисбалансів. Відкритим для подальшої дискусії є й визначення теоретичних підходів до створення та структуризації системи економічної безпеки підприємства.

Мета статті полягає у дослідженні сутності та змісту системи економічної безпеки підприємства, аналізі теоретичних підходів до визначення структури її складників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика побудови ефективної системи економічної безпеки підприємства є надзвичайно актуальною для України. Це, насамперед, пов'язано з тим, що значна кількість підприємств в Україні були й залишаються збитковими. Загальне погіршення соціально-економічних умов, поглиблення кризових явищ також не сприяють поліпшенню загальної ситуації.

Дані щодо кількості збиткових підприємств в Україні за останні роки наведено на рис. 1.

Відповідно до наведених на рис. 1 даних, видно, що протягом останніх років частка підприємств, які одержали чистий збиток у результаті своєї діяльності, коливалася. Найвищим цей показник був у 2010 р. – 42,7%, а найнижчим – у 2015 р. – 26,7%. Разом із цим наведені дані щодо співвідношення прибуткових та збиткових підприємств, відповідно до розміру чистого прибутку (збитку), потребують уточнення в контексті абсолютних показників.

Статистичні дані щодо розмірів одержаних прибутків (збитків) вітчизняних підприємств протягом 2008–2016 рр. наведено на рис. 2

Наведені на рис. 2 дані наочно демонструють найбільш кризові періоди розвитку вітчизняного підприємництва. Характерним є те, що за період з 2008 по 2016 р. лише у 2010, 2011 та 2016 рр. підприємства отримали чистий прибуток, натомість у всіх інших – чистий збиток. Також звертає на себе увагу надзвичайно стрімке зростання збитковості підприємств у 2014 р., що було напряму пов'язано з загостренням суспільно-політичної та економічної кризи. Такі негативні тенденції продовжилися й у 2015 р. Разом

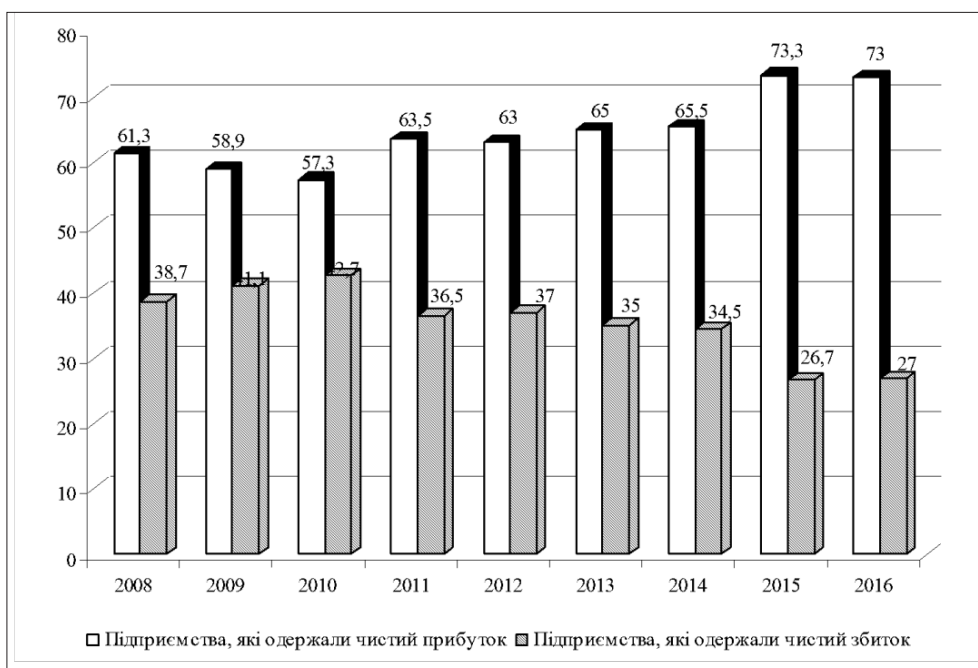

Рис. 1. Співвідношення збиткових та прибуткових підприємств України відповідно до обсягів одержаного чистого прибутку (збитку) протягом 2008–2016 рр., % [1]

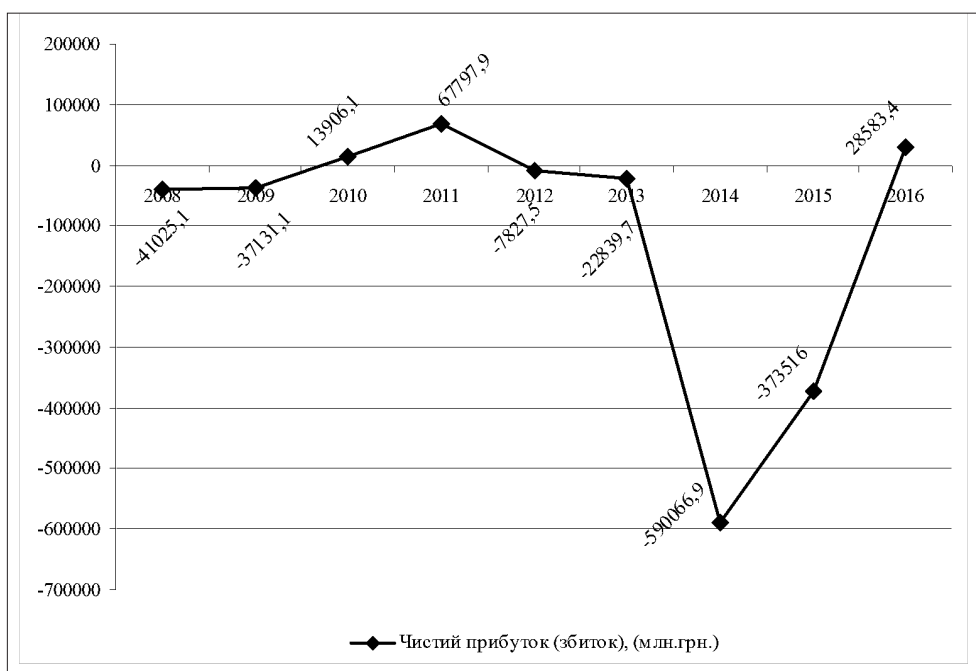

Рис. 2. Динаміка обсягів чистого прибутку (збитку) вітчизняних підприємств протягом 2008–2016 рр., млн. грн. [1]

із цим за результатами 2016 р. уперше за п'ять років вітчизняні підприємства одержали чистий прибуток, а не збиток.

Розглянуті показники свідчать про те, що проблематика економічної безпеки для вітчизняних підприємств є першочерговою. Причому перелік загроз та факторів, які можуть впливати на стабільний розвиток підприємства, постійно зростає. Так, окрім традиційних, виникають нові загрози, серед яких – нові для підприємництва України [2, с. 414], тому побудова системи економічної безпеки має ґрунтуватися на глибинному

розумінні нестабільності зовнішнього та внутрішнього середовища, а також урахування можливостей швидкої адаптації до таких змін. Для цього необхідним є дослідження теоретичних підвалин змісту економічної безпеки підприємства.

Розуміння сутності системи економічної безпеки підприємства неможливе без комплексного дослідження змісту поняття «економічна безпека підприємства», яке є базовим.

Звертає на себе увагу те, що в науковій літературі попри надзвичайно велику кількість визначень єдиного підходу до тракту-

вання цього поняття так і не було сформульовано. Це свідчить про його надзвичайно широкий зміст і можливість різнобічного трактування виходячи із сутності, об'єкту чи цілей дослідження.

Значна кількість науковців [3–6] розглядає економічну безпеку підприємства як «стан ефективного використання ресурсів». Разом із цим у межах цього підходу вчені акцентують увагу на різних цілях такого використання ресурсів. Так, на думку С.Н. Ілляшенко, Т.Б. Кузенко, З.С. Варналія та О.А. Груніна, основною ціллю є «запобігання загрозам», проте навіть у цьому контексті єдиний підхід відсутній. Так, С.Н. Ілляшенко та Т.Б. Кузенко [3; 4] наводять як мету «тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної стратегії». На думку З.С. Варналія [5], метою є стабільне функціонування основних елементів, тоді як О.А. Грунін [6] акцентує на «забезпеченні досягнення цілей бізнесу за умов конкуренції та господарського ризику».

Подібним до попереднього є підхід, відповідно до якого економічна безпека підприємства розглядається крізь призму використання його економічного потенціалу [7; 8]. Так, на думку А.В. Кірієнко, такий економічний потенціал має забезпечувати можливість покриття збитків [7].

Дещо відмінною в контексті економічного потенціалу є думка В.Л. Ординського, який визначає економічну безпеку підприємства як «захищеність потенціалу підприємства (економічного, соціального, виробничого, технічного) від негативної дії чинників (зовнішніх і внутрішніх). При цьому науковець акцентує більшу увагу на самих загрозах підприємству, ніж на кінцевій меті такого захисту [8].

Загалом наведене В.Л. Ординським визначення значною мірою пов'язане з іншим підходом до трактування поняття «економічна безпека підприємства», відповідно до якого воно розглядається як «стан захищеності діяльності підприємства» та «стан захищеності інтересів». Слід зазначити, що значна кількість авторів наводить практично ідентичні визначення, відповідно до яких економічна безпека підприємства являє собою захищеність (стан захищеності) від різного роду загроз. Серед таких загроз Д. Ковальов і Т. Сухорукова [9] виокремлюють вплив лише зовнішнього середовища, натомість в Енциклопедії економічної безпеки за ред. С.В. Мочерного [12] та на думку І.Л. Плетникової [10], необхідним є врахування й загроз внутрішнього середовища. Більш загально наводить перелік загроз В. Шликов, не конкретизуючи, а виокремлюючи лише реальні та потенційні загрози [11].

Деякі автори аналізують економічну безпеку підприємства як «стан виробничої системи». Найбільш вузьким у межах цього підходу є визначення В. Тамбовцева [13], який розглядає економічну безпеку підприємства як певну «сукупність властивостей стану виробничої підсистеми економічної системи». На думку науковця, така сукупність створює можливості для досягнення певних цілей системи загалом. На нашу думку, дане визначення є недостатньо конкретним, адже в ньому відсутній фактор загрози, який напряму пов'язаний із досліджуваним поняттям та впливає на підприємство. Також відсутні цілі, які плануються досягти в результаті нівелювання або зменшення впливу таких загроз.

Більш широким у межах цього підходу можна вважати визначення Ю. Лисенко та С. Міщенко [14], в якому на відміну від попереднього конкретизовано цілі, що досягаються, – «запобігання чи зменшення ступеня впливу загроз стабільності». Досить широко в межах цього підходу подає визначення економічної безпеки підприємства З. Стаховяк [15], акцентуючи на необхідності використання чинників зовнішнього та внутрішнього середовища для протистояння зовнішньому негативному впливу.

Крім наведених підходів, деякі автори також мають відмінні позиції щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства». Так, В.В. Белокуров розглядає його з позиції наявності конкурентних переваг, Р. Дацків – через стан економічного розвитку, а Г.В. Козаченко та ін. – у контексті гармонізації економічних інтересів [16].

Систематизацію проаналізованих підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства» здійснено у табл. 1.

Щодо поняття «система економічної безпеки підприємства», то, на нашу думку, його можна трактувати як комплекс заходів організаційно-управлінського та техніко-технологічного характеру, спрямований на попередження або усунення впливу внутрішніх чи зовнішніх щодо підприємства загроз для подальшого досягнення стабільності, забезпечення зростання та розвитку.

Загалом серед основних завдань системи економічної безпеки підприємства виділяють такі:

- захист прав та інтересів (у тому числі майнових) підприємства і найнятих працівників;
- здійснення збору, аналізу, оцінки даних, а також прогнозування подальшого розвитку;
- вивчення специфіки діяльності партнерів, клієнтів, контрагентів;
- своєчасне виявлення та попередження можливих загроз підприємству і його працівникам із зовні;
- попередження протиправних дій конкурентів, у тому числі технічного проникнення зі злочинними намірами;
- своєчасне виявлення та попередження протиправних дій із боку персоналу підприємства;
- забезпечення матеріальних цінностей, інформації та даних, які є комерційною таємницею підприємства [17].

Формування ефективної системи економічної безпеки підприємства напряму залежить від значного переліку різного роду факторів, основними з яких є фактори виробництва. Такі фактори найбільше впливають на функціонування підприємства. Серед виробничих факторів, які чинять суттєвий вплив на систему економічної безпеки, можна виділити такі: наявність природних ресурсів у розпорядженні підприємства, розвиненість інфраструктури, територіальне розміщення тощо. Серед інших факторів, які також спроможні чинити суттєвий вплив на формування системи економічної безпеки, можна виділити такі: пов'язані із зовнішнім середовищем (наявність державного втручання; зміни, спричинені впровадженням науково-технічних інновацій; зміни у ринковій кон'юнктурі; надійність партнерів та постачальників сировини й матеріалів тощо); пов'язані із внутрішнім середовищем (рівень компетентності керівників підприємства та працівників; спроможність до оптимізації бізнес-процесів; зниження рівня ресурсоспоживання тощо) [18].

Суттєву роль у розумінні сутності та змісту системи економічної безпеки підприємства відіграють її структурні елементи. Слід відзначити, що подібно до визначення поняття «економічна безпека підприємства» також відсутній єдиний підхід до визначення складників, які мають бути структурними елементами системи економічної безпеки підприємства. Загалом виділяють три найбільш розповсюджені підходи до визначення складових елементів системи економічної безпеки підприємства: функціональний, ресурсний та системний [19].

Найбільш використовуваним нині є функціональний підхід до визначення складників економічної безпеки підприємства, відповідно до якого вони виокремлюються відповідно до функціональної спрямованості.

Складники економічної безпеки підприємства, відповідно до функціонального підходу наведено на рис. 3.

Щодо системного підходу, то він передбачає дослідження системи економічної безпеки в контексті сукупності взаємо-

пов'язаних підсистем. Відповідно, до складників цього підходу належать: технологічний (що включає всі інтереси або загрози, що позначаються на технічному становищі підприємства); ресурсний (пов'язаний із матеріальним забезпеченням вироб-

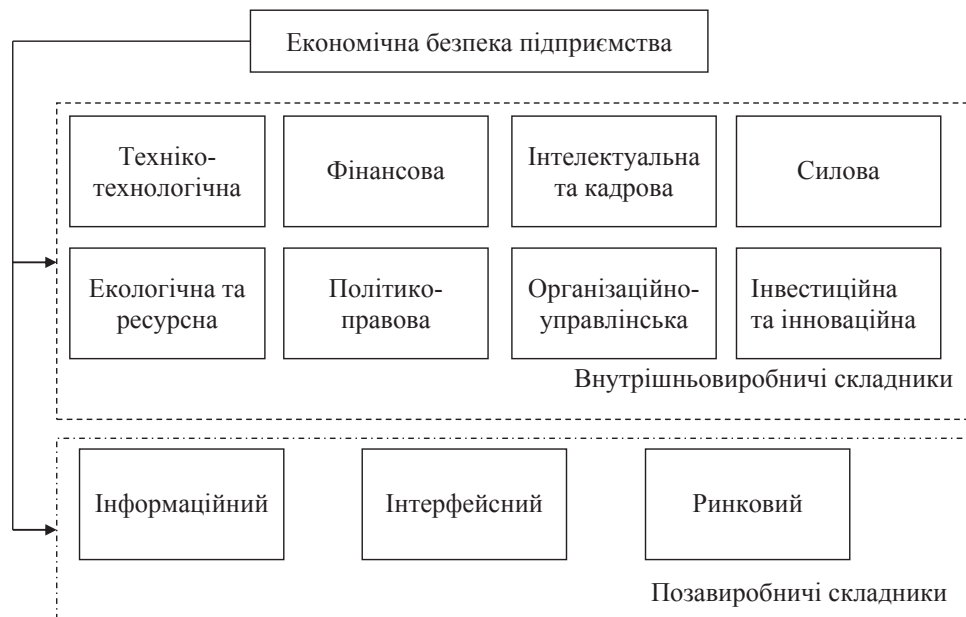

Рис. 3. Складники системи економічної безпеки підприємства відповідно до функціонального підходу

Таблиця 1

Систематизація підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства»

Автори	Мета, що досягається відповідно до визначення					Об'єкти впливу відповідно до визначення		
	Стабільне функціонування та розвиток підприємства	Виживання підприємства	Досягнення поставлених цілей	Забезпечення здатності до відтворення	Здатність протистояти негативному впливу	Загрози	Інтереси	Діючі чи/та можливі збитки
Стан ефективного використання ресурсів								
З.С. Варналій [5]	+					+		
О.А. Грунін [6]			+			+		
Т.Б. Кузенко [4]	+	+				+		
С.Н. Ільяшенко [3]	+	+				+		
Стан економічного потенціалу								
А.В. Кірієнко [7]								+
В.Л. Ортинський [8]				+		+		
Стан захищеності діяльності підприємства								
Д. Ковальов, Т. Сухорукова [9]					+	+		
Д. Ковальов, І. Плетникова [10]					+	+		
Стан захищеності інтересів								
В. Шликов [11]						+	+	
Енциклопедія економічної безпеки під ред. С.В. Мочерного [12]			+			+	+	
Стан виробничої системи								
В. Тамбовцев [13]			+			+		
Ю. Лисенко та С. Міщенко [14]	+					+		

ництва найбільш важливими ресурсами); фінансовий; соціальний та ін. Ресурсний підхід на відміну від системного об'єктом дослідження визначає ресурси, які є у розпорядженні підприємства. Виходячи із цього, економічна безпека підприємства передбачає розроблення заходів щодо протидії загрозам за певним видом корпоративних ресурсів. До складників економічної безпеки в контексті ресурсного підходу належить безпека капіталу підприємства, його персоналу, технологій, техніки та обладнання, інформаційних ресурсів та ін.

Незважаючи на те що переважна більшість складових елементів системи економічної безпеки підприємства є подібними, залежно від галузевої специфіки можуть існувати й інші, тому побудова такої системи має бути адаптована для кожного підприємства окремо.

Висновки. Проведене дослідження сутності та змісту системи економічної безпеки підприємництва дало змогу зробити такі висновки:

– з'ясовано, що вітчизняні підприємства функціонують у край несприятливих економічних умовах, що безпосередньо відображається на їх фінансовому становищі, про що свідчать дані останніх років, коли збитки підприємств значно переважали над прибутками;

– для поглибленого розуміння змісту економічної безпеки підприємств здійснено аналіз теоретичних поглядів та підходів до цього поняття. З'ясовано, що найчастіше воно трактується як стан ефективного використання ресурсів та захищеності;

– запропоновано авторське визначення поняття «система економічної безпеки підприємництва» яке на відміну від наявних не лише визначає спрямованість на захист від різного роду загроз, а й мету, з якою реалізується ця діяльність;

– розглянуто зміст основних теоретичних підходів до структурування системи економічної безпеки підприємництва. З'ясовано, що найбільш розповсюдженим є функціональний підхід до визначення структурних елементів системи економічної безпеки.

Література:

1. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/fin/chpr/chpr_ed/chpr_ed_u/chpr_ed_0117_u.htm.
2. Скриньковський Р.М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики / Р.М. Скриньковський // Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 3. – С. 414–418.
3. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке / С.Н. Ильяшенко // Актуальные проблемы экономики. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
4. Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємства в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Т.Б. Кузенко. – К., 2004. – 18 с.
5. Варналій З.С. Економічна безпека : [навч. посіб.] / З.С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
6. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации : [учеб. пособ.] / О.А. Грунин, С.О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
7. Кірієнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / А.В. Кірієнко. – Київ, 2000. – 19 с.
8. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : [навч. посіб.] / В.Л. Ортинський [та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
9. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–51.
10. Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетникова // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 35–40.

11. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия : [учеб. пособ.] / В.В. Шлыков. – СПб. : Алетей, 1999. – 138 с.
12. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1 / С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Академія, 2000. – 864 с.
13. Тамбовцев В.Л. Теории институциональных изменений : [учеб. пособ.] / В.Л. Тамбовцев – М. : Инфра-М, 2009. – 160 с.
14. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю.Г. Лысенко [и др.]. – Донецк. : ДонНУ, 2002. – 178 с.
15. Stachowiak Z. Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: [podręczniki szkolne] / Z. Stachowiak – Akademia Obrony Narodowej, 2012. – 220 s.
16. Гапак Н.М. Суть та еволюція поняття «економічна безпека підприємства» / Н.М. Гапак, І.В. Дочинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка» / Ред. кол.: В.П. Мікловда, В.І. Ярема, В.О. Приходько [та ін.]. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 2(43). – С. 68–73.
17. Иванова В.В. Экономическая безопасность предприятия: теоретический аспект / В.В. Иванова, В.В. Морева, В.Н. Рашупкина // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3(2). – С. 76–80.
18. Фоміченко І.П. Формування системи управління економічної безпеки на підприємствах України / І.П. Фоміченко, С.О. Баркова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 3. – С. 57–66.
19. Пашнюк Л.О. Економічна безпека підприємства: сутність, складові та фактори забезпечення / Л.О. Пашнюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 22. – С. 48–50.

Желизко А.А. Система экономической безопасности предпринимательства: сущность, характеристика, теоретические подходы к формированию и структуризации

Аннотация. В статье исследованы проблемы, связанные с формированием системы экономической безопасности предпринимательства, выяснены ее содержание и основные характеристики. Доказано, что в условиях перманентного ухудшения экономической ситуации в отечественной экономике предприятия на протяжении последних лет были убыточными по абсолютным показателям чистой прибыли/убытка. Рассмотрены теоретические подходы к сущности экономической безопасности предприятия, среди которых основными являются ее трактовки как состояния: эффективного использования ресурсов, экономического потенциала, защищенности деятельности предприятия, защищенности интересов, производственной системы. Предложено авторское определение понятия «система экономической безопасности предпринимательства». Определены основные задачи системы экономической безопасности предпринимательства.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, система экономической безопасности предпринимательства, убыточность предприятия, системный, функциональный, ресурсный подходы.

Zhelizko O.O. The system of the economic safety of entrepreneurship: essence, characterization, theoretical approaches to formation and structuring

Summary. The article deals with the problems connected with the formation of the system of economic security of entrepreneurship, its content and the main characteristics are clarified. It is proved that in the conditions of permanent deterioration of the economic situation in the domestic economy, the enterprises, during the vast majority of the recent years, were unprofitable in absolute terms of net profit/loss.

Keywords: economic security of enterprise, system of economic security of entrepreneurship, unprofitability of enterprise, systemic, functional, and resource approaches.